

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

МАРКОВСЬКИЙ БРОНІСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 246.6 : 291.3 : 291.12-13

**МІФОЛОГІЧНІ СИМВОЛИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЇХ СПРИЙНЯТТЯ У
ХРИСТІЯНСЬКІЙ КУЛЬТОВІЙ ТРАДИЦІЇ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Житомир – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Саух Петро Юрійович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Предко Олена Іллівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри релігієзнавства;

кандидат філософських наук, доцент
Здіорук Сергій Іванович,
Національний інститут
стратегічних досліджень (м. Київ),
завідувач відділом гуманітарної політики.

Захист відбудеться "___" _____ 2013 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий "___" лютого 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Пошук духовних орієнтирів в умовах викликів глобалізації закономірно актуалізує проблему осмислення функціональної значущості сакральної символіки. Це обумовлено тим, що символ за своєю природою є одним із чинників збереження культурно-релігійної традиції. Сучасна людина, формуючи "картину світу", не в меншій мірі, аніж раніше, звертається до релігійної символіки, за допомогою якої створює простір і час власної екзистенції. В цьому контексті актуалізуються традиційні релігійні символи; в них розкриваються нові змісти. Проте процес секуляризації у поєднанні з активізацією взаємопроникнення культур часто призводить до втрати традиційного сприйняття й осмислення конфесійного символу, який наповнюється чужими щодо його первинної функціональності значеннями.

У сучасних умовах зростає відносність релігійної ідентичності, що дозволяє сучасній людині у процесі пристосування до різноманітних зовнішніх обставин швидко змінювати свою релігійну орієнтацію. Такий підхід нерідко перетворює релігійність на інструмент вирішення нерелігійних завдань. Релігія закономірно втрачає свою значущість як духовний орієнтир. Домінування в Україні у радянські часи атеїстичної ідеології також посилює проблему релігійної ідентифікації людини. Відтак, виникає ситуація кризи релігійної ідентичності.

Це все обумовлює необхідність дослідження сутнісної основи традиційного християнського символу. В цьому аспекті варто звернути увагу на його міфологічне підґрунтя, яке є основою формування релігійної ідентичності. У контексті цього нетрадиційна сакральна символіка як складова релігійної ідентичності може ґрунтуватися на спотворених міфах, уривках цілісної колись міфологічної системи та еkleктичному їх поєднанні. У свою чергу ерзац-міфи стають основою симулякрів, які активно використовуються для маніпуляції свідомістю людини, як в релігійному, так і в світському житті.

У дисертаційному дослідженні зроблено акцент на значущості дослідження проявів релігійного життя людини відповідно до її світосприйняття й світорозуміння, що дає змогу побачити релігію очима релігійної людини. Такий підхід щодо аналізу сприйняття, осмислення та інтерпретації християнських міфологічних символів дозволяє краще зрозуміти вплив християнства на розвиток етнокультурної, соціально-економічної та політико-ідеологічної сфер сучасного українського суспільства. Крім того, розуміння міфологічної функціональності християнської символіки сприятиме відродженню символічного світосприйняття й долатиме однобічність раціоналістичного осмислення світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка у межах комплексної наукової програми: "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс" (№ 0111U000154).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є філософсько-релігієзнавчий аналіз міфологічної основи християнської символіки та особливостей її функціонування в культовій традиції. Ця мета конкретизується у наступних дослідницьких завданнях:

- окреслити дослідницькі підходи щодо проблеми визначення сутнісної основи та функціональної значущості міфологічних символів як вагомих елементів релігійної картини світу;
- простежити процес експлікації міфологічної символіки сакральних об'єктів у християнській культовій традиції;
- дослідити особливості трансформації міфологічного сприйняття часу та простору в символіці християнського культу;
- з'ясувати особливості міфологічного підґрунтя символіки християнської Літургії;
- проаналізувати ідею деміфологізації християнства в умовах переосмислення значущості культової традиції для сучасної суспільної свідомості;
- визначити функціональну роль традиційної культової символіки у контексті проблеми духовної самоідентифікації особистості.

Об'єктом дослідження є християнська культова традиція.

Предметом дослідження є трансформаційні особливості міфологічного символу у християнстві.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Функціональна значущість міфологічного символу в релігійному житті здавна була об'єктом дослідження теологів, філософів та релігієзнавців. На початку становлення християнської церкви міфологічний символ привертав увагу таких мислителів, як Августин Аврелій, Василій Великий, Іоан Дамаскін, Псевдо-Діонісій Ареопагіт. Філософське осмислення міфологічного символу у контексті християнської традиції займає значне місце у творчості С. Аверінцева, М. Бердяєва, С. Булгакова, К. Гюбнера, М. Еліаде, Дж. Кемпбелла, О. Лосєва, Р. Отто, А. де Сузнель, П. Флоренського, К. Юнга. У сучасній теології ця проблема розглядається у працях Р. Бультмана, Я. Креховецького, М. Кунцлера, О. Шмемана.

У вітчизняній науковій літературі християнський символ як особливий засіб репрезентації релігійної інформації став об'єктом аналізу в працях К. Батаєвої, І. Богачевської, В. Бондаренка, В. Горського, С. Здіорука, В. Лубського, І. Остащука, П. Яроцького. Підхід автора до досліджуваної проблеми визначили дослідницькі принципи таких вітчизняних філософів та релігієзнавців, як А. Герасимчук, В. Єленський, А. Колодний, С. Кримський, В. Ларіонова, В. Лобовик, О. Поліщук, О. Піціль, М. Попович, О. Предко, О. Сарапін, П. Саух, М. Стадник, Л. Филипович, Л. Шугаєва. Особливу значущість мають дослідження класиків російської філософії, концептуальні засади яких містяться у площині феноменології, а саме: С. Аверінцева, М. Бердяєва, С. Булгакова, О. Лосєва, В. Лосського, П. Флоренського, С. Франка. Вагомою для автора стала методологічна спрямованість праць сучасних

російських дослідників А. Гуревича, М. Єресько, Ю. Кімелева, М. Пилаєва, С. Хоружого. Крім того, дисертація базується на сучасній західній філософсько-релігієзнавчій парадигмі, згідно якої релігія розглядається як окрема і самостійна сфера духовної творчості (Ж. Ваарденбург, Й. Вах, Г. ван дер Леув, К. Гюбнер, М. Еліаде, Р. Отто, П. Рікьор, А. де Сузнель, М. Шеллер).

Об'єкт і предмет дослідження обумовили вибір теоретико-методологічних засад і методів його проведення, що забезпечує поєднання методів класичної релігієзнавчої парадигми (компаративізм, системно-структурний метод) з методами феноменології (емпатія, редукція) та герменевтичним методом. Метод компаративізму використовується під час аналізу процесу запозичення і трансформації давніх міфологічних символів у християнській культовій традиції. Це дозволило визначити відмінності сприйняття міфологічної символіки у християнському культі. На основі системно-структурного методу здійснено систематизацію особливостей функціонування міфологічного символу у просторово-часових координатах, визначено характер і форми впливу міфологічної символіки на релігійну свідомість християн. Феноменологічний метод емпатії дав можливість побачити християнський культ "з середини", тобто таким, яким він постає перед релігійною людиною, досягнути його у безпосередній даності та цілісності. Шляхом феноменологічної редукції виділено міфологічний концепт християнського символу. Герменевтичний метод дав можливість зрозуміти міфологічний символ як особливий знак у загальному контексті християнського віровчення.

Наукова новизна отриманих результатів. Вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено рецепцію міфологічного символу в християнській культовій традиції, що відображає з одного боку єдність історичного процесу, який поєднує в собі сталі традиції і їх творче засвоєння, а з іншої – сприяє трансформаційним змінам, які мають різноманітні форми прояву. Обґрунтовано низку теоретичних положень, які відзначаються науковою новизною та виносяться на захист:

- встановлено відсутність у філософсько-релігієзнавчій та християнській богословській літературі єдиної концептуальної основи розуміння понять міфу і символу та їх місця в релігії; з позицій феноменології релігії удосконалено положення про те, що за своєю сутнісною основою міфологічний символ є знаком, за посередництвом якого релігійна свідомість, шляхом емпатії, долає, характерне для профанних простору та часу, суб'єкт-об'єктне протистояння та здійснює прорив у реальність "священної історії";
- на основі дослідження міфологічності сакрального сприйняття природних об'єктів та словесних виразів знайшло подальший розвиток положення про те, що християнство стало світовою релігією завдяки відкритості до сприйняття міфологічної символіки оточуючого культурно-релігійного середовища; визначено, що у процесі експлікації міфологічних символів відбувалося заперечення принципово ворожих християнству магії,

політеїзму і демонізму та значно зростала актуалізація раціонального тлумачення змісту запозиченої міфологічної символіки; обґрунтовано положення про те, що християнська символіка, на відміну від пантеїзму архаїчних міфологічних символів, розкриває ідею Божества як позакосмічного Начала й долає ідею неподільної єдності людини й природи, внаслідок чого людський дух постає як якісно особливий і винятковий;

- вперше у вітчизняному релігієзнавстві виділено міфологічну основу просторово-часового функціонування християнської символіки в культурі, яка полягає в неоднорідності та ієрархічності сприйняття часу й простору; визначено особливості трансформації їх сприйняття у процесі становлення християнської традиції, а саме: перехід від циклічної моделі часу до лінійної (есхатологічний сенс), набуття оптимізму у сприйнятті часу, послаблення залежності святості дії щодо святості місця;
- набуло подальшого удосконалення й конкретизації дослідження функціональних особливостей міфологічної символіки в християнській Літургії, зокрема, процесу сакралізації профанної реальності, входження учасника культової дії у час і простір "священної історії" та єднання з "Божественним тілом"; визначено принципово нове місце людини в актуалізації символіки жертвоприношення в християнстві, яке полягає у подоланні сприйняття релігійної символіки як фатальної даності, вільному й усвідомленому входженні у "простір тяжіння" релігійного символу;
- вперше у вітчизняному релігієзнавстві поставлено проблему критики концепції деміфологізації християнства як такої котра позбавляє християнську традицію її "живого" виразу й перетворює у "мертву" систему схоластичних понять; проаналізовано особливості символічного вираження ідей віровчення в культових практиках католицизму, православ'я та протестантизму; встановлено, що поза міфо-символічних форм християнський культ перестає виконувати релігійну функцію єднання профанного й сакрального;
- у контексті проблеми релігійної самоідентифікації особистості та поліпшення її духовного самопочуття в сучасному світі обґрунтовано особливу значущість збереження міфологічної символіки в культовій традиції; доведено, що підміна християнського символу міфологізованим симулякром створює умови для маніпуляції свідомістю.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Результати дослідження дають можливість розкрити механізми впливу на релігійну свідомість християн міфологічної символіки, усвідомити її соціально-психологічну значущість. Осмислення функціонування символу в релігії на прикладі християнського культу сприятиме гармонійному співіснуванню й взаємодії світських сфер життєдіяльності суспільства з релігійними організаціями та толерантності у міжконфесійних відносинах.

Положення дисертаційного дослідження можуть бути використані на практиці під час розробки лекцій з курсу релігієзнавства на основі феноменологічного підходу. Отримані результати сприятимуть осмисленню проблем семіотики (сутність символу як знаку) та психології (особливості міфо-символічного світосприйняття). Дослідження особливостей функціонування міфологічної символіки в християнській культовій традиції можуть бути використані для підготовки окремих розділів у спецкурсах з філософії релігії, історії релігії та психології релігії.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Висновки та положення наукової новизни сформульовані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Зміст, основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені в авторських публікаціях, оприлюднені на теоретико-методологічних семінарах кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка та наукових конференціях, зокрема: круглому столі "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2007), Міжнародній науково-краєзнавчій конференції "Бердичівська земля в плінні часу" (Бердичів, 2007), I Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2007), Волинській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми формування конкурентоспроможних фахівців в умовах впровадження Болонського процесу" (Бердичів, 2008), II Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема суспільства" (Житомир, 2009), Міжнародній науковій конференції "Проблеми культурної ідентичності: локальний та глобальний контексти" (Острог, 2010), Міжнародній науковій конференції "Концепт реальності у філософії та науці" (Суми, 2011), III Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема суспільства" (Житомир, 2011).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у шести статтях, опублікованих у фахових виданнях, та шести тезах за результатами виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 188 сторінок, з них 165 сторінок основного тексту. Список використаної літератури містить 247 джерел і складає 23 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету й завдання дисертації, розкрито теоретико-методологічні засади дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне

значення, особистий внесок дисертанта, наведено відомості щодо публікацій та апробацій отриманих результатів.

У першому розділі **"Міфологічна символіка як релігієзнавча та теологічна проблема"** проаналізовано стан дослідження проблеми наявності міфологічного підґрунтя в християнській культовій традиції та особливостей трансформації сприйняття міфологічних символів у процесі її становлення. Поряд з цим, у розділі сформульовано основні теоретико-методологічні засади дисертації.

У підрозділі 1.1. *"Проблема визначення сутнісних ознак міфологічного символу та особливостей його функціонування в релігійному культі"* проаналізовано походження, властивого для сучасної буденної свідомості, розуміння міфу як вигадки, або як примітивного сприйняття світу. З'ясовано, що таке бачення міфу обумовлено, по-перше, боротьбою християнства з язичництвом і, по-друге, тривалим домінуванням раціоналістичного позитивістського світогляду (класична філософсько-релігієзнавча парадигма Нового часу). Зазначено, що паралельно існувала тенденція ставлення до міфу як своєрідного й цілком виправданого засобу освоєння світу (німецький романтизм та некласична філософія). Особливий внесок в реабілітацію міфу зробили представники символізму та релігійної феноменології (К. Гюбнер, М. Еліаде, О. Лосєв, Е. Кассіерер, А. де Сузнель). Російські християнські філософи (М. Бердяєв, С. Булгаков, С. Франк) також розглядали міф як особливу форму існування християнського віровчення.

Зазначено, що в сучасному українському академічному релігієзнавстві зростає увага до позараціональних засобів осягнення релігійних феноменів (А. Колодний, І. Остащук, П. Саух, О. Сарапін). Проте філософське осмислення особливостей сприйняття віруючими християнами власної традиції у світлі притаманних міфологічній свідомості аспектів світобачення поки що не конституювалося в окремий дослідницький напрям.

Встановлено відсутність у філософсько-релігієзнавчій та богословській літературі єдиного концептуального підходу щодо визначення сутнісної основи міфу: у різних дослідженнях вона постає як алегорія, метафора, символ. Виходячи з цього, обґрунтовано необхідність дослідження форм вираження міфологічного змісту в релігійному культі. Шляхом аналізу функціональної значущості міфу зроблено висновок, що саме символічні форми виразу міфологізованого змісту (на противагу метафорі та алегорії) у найбільшій мірі відповідають функціям релігії. Релігія тісно пов'язана з міфом і теологічна раціональна рефлексія не здатна його витіснити. Міф як синкретична і емоційно-чуттєва світоглядна форма найбільшою мірою відповідає природі релігії загалом і християнству зокрема. Релігійний зміст є нежиттєздатним поза міфологічним втіленням.

У контексті комунікативної функціональності міфологічні символи постають як засоби вираження інформації, система яких творить міфо-релігійні сюжети. З огляду на це, міф завжди постає як сюжетно сформована і персоніфікована основа релігійного культу, тобто, будь-яка релігія міфологічна

у своїх культових формах. Водночас міф може існувати й поза релігією, а сама релігія є значно ширшим ніж міфологія історико-культурним феноменом.

У підрозділі 1.2. *"Теоретико-методологічні засади дослідження християнської міфологічної символіки"* розглянуто різноаспектні підходи до з'ясування релігійно-культової функціональності міфологічного символу та сформульовано його визначення.

Проаналізовано методологічну проблему пошуку таких форм і структур конкретних релігійних феноменів, які дозволяють їх розглядати як уособлення всезагального в релігії (незалежно від її конфесійної спрямованості). Встановлено, що універсальний характер у найрізноманітніших культових традиціях має міфологічна специфіка просторо-часового та субстанційного сприйняття символу релігійною людиною, а логіка культового функціонування релігійної символіки обумовлена міфологічним світосприйняттям й світовідчуттям. Це дає підстави розглядати міфологічний символ як універсальне, загальнолюдське начало християнської символіки.

Виходячи з настанов сучасного академічного релігієзнавства (А. Колодний) щодо використання в дослідженні ірраціонального спеціальних понять і специфічних методів наукового пошуку, обґрунтовується доцільність використання таких понять як "нумен" та "святе" (Р. Отто), "ієрофанія", "теофанія" та "кратофанія" (М. Еліаде), "абсолютний міф" (О Лосев).

Специфіка предмету дослідження обумовила вибір методів дослідження, а саме поєднання методів класичної релігієзнавчої парадигми (компаративізму та системно-структурного методу) з феноменологічними. Метод компаративізму (історико-порівняльний) є вагомим для здійснення діахронічного дослідження процесу запозичення і трансформації міфологічних символів у християнській традиції, системно-структурний – під час дослідження сприйняття сакральної символіки крізь призму міфологічних простору, часу й субстанції. Метод феноменологічної редукції дозволив виділити міфологічний концепт християнського символу, а феноменологічний метод емпатії дав можливість дослідити християнський культ через ціннісні орієнтири людини, для якої є характерним релігійний світогляд.

У контексті феноменологічного підходу виокремлено такі функціональні ознаки релігійного міфологічного символу: а) міфологічний символ – це знак, за посередництвом якого релігійна свідомість долає характерне для профанних простору та часу суб'єкт-об'єктне протистояння та здійснює своєрідний прорив у реальність "священної історії", внаслідок чого релігійна людина стає учасником священної події; б) функціональна дієвість міфологічного символу залежить від того чи перебуває людина у "полі тяжіння" певної сакральної міфології, адже релігійний наратив формується й існує відповідно до умов і цінностей конкретної епохи або спільноти. Відтак необхідно розрізняти міфологічний символ як життєву реальність і як зафіксований сучасною дискурсивною мовою функціонально не діючий ("мертвий") знак.

У другому розділі "**Міфологічні символи в християнській культовій традиції**" доведено, що становлення християнської культової традиції відбувалося на ґрунті міфологічної символіки, яка трансформувалася відповідно до особливостей християнської догматики.

У підрозділі 2.1. "*Християнська експлікація міфологічної символіки сакральних об'єктів*" встановлено, що успішність поширення християнства обумовлена відкритістю його до міфологічної символіки попередніх культурно-релігійних традицій. Попри всю новизну віровчення, християнство потребувало усталених форм функціонування культу, відтак християнські апологети усвідомлювали необхідність використання загальнолюдського архе – міфологічної символіки попередніх культур.

Стверджується, що характерна для міфологічної свідомості неподільність образу і предмета, ідеального і матеріального, сутності та явища є характерною як для міфологічної свідомості, так і для християнської релігійної свідомості. Сакральна сила та чудодійні властивості не можуть мислитися поза конкретним втіленням. Святий Дух у християнському культі отримує своє вираження через видимий знак, що знаходить підтвердження на прикладах феноменологічного опису релігійного сприйняття ікони, світла, каменю, води, дерева, жестів, слова та імені. Зазначено характерну для міфів емоційно-ціннісну образність зображень сакральних виявів цих об'єктів. При цьому аргументовано, що у процесі трансформації сприйняття символіки зазначених об'єктів відбувалося розширення поля значущості стародавньої міфологічної символіки як у напрямку раціоналізації смислів, так і у контексті поглиблення містичного споглядання. Крім того, відбулася зміна акценту з почуття страху на почуття любові.

Процес "інкультурації" супроводжувався запереченням принципово ворожих християнству магізму, політеїзму і демонізму. Християнські апологети розглядали експлікацію міфологічних символів як з'єднання роздроблених інтуїцій язичництва щодо приходу довгоочікуваного Месії. Проте, на відміну від архаїчної міфологічної свідомості, в християнській релігійній свідомості народжується рефлексія щодо власної символіки, з'являється усвідомлене ставлення до неї. В архаїчних віруваннях міф сприймався безпосередньо, проблеми вірити чи ні не існувало. Саме феномен віри і є головною відмінністю релігії від міфології.

З'ясовано, що для процесу становлення християнської культової традиції властиві, як спадкоємність архетипічної за основою міфологічної традиції, так і принципово нові трансформаційні зміни у сприйнятті запозиченої символіки. Все це дає підстави стверджувати, що у контексті духовних змін, які породило християнство протягом перших століть нової ери відбулася своєрідна символічна революція.

У підрозділі 2.2 "*Особливості міфологічної символіки часу та простору в християнському культі*" доведено, що сприйняття простору та часу у християнському культі є цілком міфологізованим, а символіка чисел постає у якості сакральних просторово-часових орієнтирів. Час і простір у

християнському міфі завжди неоднорідні, мають свою "фігурну" будову, інтенсивність, функціональне призначення та розгортаються ієрархічно. Освячення часу людьми відзначається видимими знаками-символами, релігійними святами, щорічне повторення яких відповідає циклічним ритмам космічного часу. Міфологічною основою християнської картини світу є поділ реальності на сакральну та профанну.

Водночас виявлено низку суттєвих відмінностей міфологічного часу і простору в християнському культурі. Історичний час у християнстві не заперечується, не знищується, як в архаїчних культурах "вічного повернення", а розглядається як такий, що спрямований до "майбутнього світу". Проте, у процесі трансформації міфологічної свідомості спостерігається не абсолютне заперечення циклічної моделі часу, а органічне її включення в лінійний час. Також визначено суттєву відмінність сприйняття простору у християнському міфі: починаючи зі старозавітної традиції, святість місця відходить на другий план перед святістю дії, тобто можливість діалогу з Богом вже не обумовлена конкретним простором. Аналіз трансформації символіки чисел дозволяє зробити висновок щодо збереження їх міфологічної структури з одночасним наповненням новим змістом, відповідно до християнської догматики.

У підрозділі 2.3. *"Міфологічна символіка святості і благодаті, провини та жертви у християнській Літургії"* на прикладі Літургії, як головної культової дії в християнській традиції, проаналізовано процес актуалізації міфу. Конкретно-історичні події виокремлюються із течії профанного часу й увічнюються. Міф не просто описує священну історію, а й відтворює її. Через міфологічний символ християнин безпосередньо переживає сакральну першоподію. Міфологічність основи християнської Літургії полягає у тому, що вона не є ілюстрацією або пригадуванням, а є безпосереднім переживанням життя, смерті і воскресіння Христа. Символіка Літургії постає як єдність слова і субстанції, які вводять людину у сакральні простір і час, що відповідає функціональній сутності релігійного символу. Встановлено міфологічні витoki християнської символіки благодаті, святості та чуда як виявів сили, що поєднує земний світ із божественним. Водночас зазначено, що у християнстві відбулося чітке розрізнення матеріальної та духовної складових проявів цієї сили.

З'ясовано, що ідея самопожертви як символічного обміну є архетипічною за своїм походженням. У міфологіях Близького Сходу і Середземномор'я простежується взаємозв'язок ідеї єдності та цілісності світу з ідеєю жертвоприношення, яке постає в культовій символіці як космічне й есхатологічне таїнство. Ці ідеї цілком відповідають сутності християнської Євхаристії. Але ідея принесення Богом в жертву самого себе постає в християнстві абсолютно по-новому. Христос приносить себе в жертву не через незмінний безособистісний космічний закон, а вільно й усвідомлено. Таким чином, особливістю відношення християн до сакральної символіки є усвідомлений власний вибір, вільне входження у "поле тяжіння" символу. Натомість архаїчна міфологічна символіка розумілася як фатальна даність:

встановлені парадигмальною сутністю міфу норми поведінки, цінності, схеми діяльності в давніх віруваннях сприймалися індивідами несвідомо. Крім того, християнська символіка долає пантеїзм архаїчних міфологічних символів. У біблійному міфі немає нероздільної єдності людини, природи й божества. Відтак, на відміну від архаїчного міфологічного світогляду, людський дух у християнстві постає як якісно відмінний від природи.

У третьому розділі **"Духовний потенціал та метаморфози міфологічних символів у християнських культових практиках (сучасний контекст)"** розглянуто місце і значущість традиційної християнської культової символіки в сучасному світі.

У підрозділі 3.1. *"Деміфологізація християнства як десакралізація культової діяльності"* доведено, що шлях деміфологізації християнства, запропонований окремими протестантськими теологами, сумнівний щодо актуалізації християнських ідей в сучасному світі. Адже сама сутність релігійного культу вимагає не алегоричного, а символічного єднання двох вимірів буття – сакрального і профанного. Релігійні почуття з'являються внаслідок безпосереднього культового переживання релігійно значущої події. Таке переживання неможливе без міфологічного світосприйняття. Тому деміфологізація християнства фактично перетворює його у функціонально нежиттєздатну систему теологічних понять. На основі аналізу особливостей розуміння сутності релігійного символу в православ'ї, католицизмі та протестантизмі показано відмінності у розумінні його значення в культурі. Для православної та католицької традицій символ "реально виявляє" трансцендентне й "долучає" до нього, а у протестантизмі він лише нагадує про сакральну подію.

У підрозділі 3.2. *"Функціональні вияви християнської символіки"* досліджено проблему значущості для сучасної людини усвідомлення "символічного змісту буття" та сприйняття релігійних символів не як "мертвих знаків", а у всій силі їх життєвих проявів у культовій практиці. Обґрунтовано ідею позитивного впливу традиційної релігійної символіки на поліпшення духовного самопочуття людини в умовах сучасного глобалізованого світу, що стрімко змінюється й перебуває на порозі "нової біфуркації" (П. Саух), яка може змінити характер розвитку людства.

На підставі аналізу проблем самоідентифікації особистості та її духовного самопочуття в умовах глобалізації та інформаційної революції встановлено необхідність звернення до міфологічних символів культової традиції, які спрямовують людину до архетипічної основи, дають відповіді на складні питання сучасного життя. Адже у символічній концентрованій формі архетипи містять накопичений людством досвід переживання життєвих драм і колізій. Архетип завжди активізується й починає діяти за схожих історичних обставин.

Окреслено проблему поширення у сучасному суспільстві симулякрів, як псевдо-реальності, що формується в умовах вакууму символічного сприйняття

світу. У цьому і полягає небезпека, як для буття соціуму, так і людини. Якщо символ пов'язаний з реальністю і має онтологічну значущість, то симулякр – ні. Реальність міфологічного символу у тому, що він вибудовує контекст і структуру життєвого простору людини, дає орієнтири у пошуках сенсу буття.

Отже, міфосимволотворчість є важливим іманентним аспектом цілісного функціонування людської свідомості.

ВИСНОВКИ

Дослідження міфологічної основи християнської символіки та трансформації її сприйняття в процесі становлення християнської культової традиції дало можливість зробити такі висновки:

1. За усієї різноманітності підходів в осмисленні сутнісної основи міфу він завжди постає як важливий компонент релігії. Шляхом дослідження комунікативної функціональності міфологічного символу в релігії загалом, і у християнстві зокрема, зроблено висновок, що зміст релігійного культу для релігійної людини розкривається на основі міфо-символічних форм втілення. Міф і релігія, в їх органічній єдності, потребують символічної виразності, де зовнішнє і кінцеве (образ) органічно зливаються з внутрішнім і нескінченним (ідея). Міфологічний символ в релігії – це знак, за посередництвом якого релігійна свідомість долає характерне для профанних простору та часу суб'єкт-об'єктне протистояння та здійснює прорив у реальність священної історії, в якій релігійна людина стає свідком значущої для даної релігії священної події. Функціональна дієвість релігійного символу залежить від того, чи перебуває людина в "полі тяжіння" певної сакральної міфології, іншими словами релігійний символ має значення лише в межах певної релігійної інтенції.

2. Конкретно-чуттєва образність сприйняття міфологічної символіки характерна, як для архаїчної релігійної свідомості, так і для свідомості християнської. Християнство стало світовою релігією тому, що було відкритим для сприйняття міфологічних символів й зуміло зберегти їх загальнолюдське архе і міфологічну функціональність. При цьому відбувалася трансформація їх сприйняття у напрямку раціоналізації смислів, внаслідок чого міфологічний символ стає більш виразним. До того ж, християнський символізм, розкриваючи ідею трансцендентності Божества, втрачає характерний для архаїчної міфологічної символіки пантеїзм, як несумісний з ідеєю креаціонізму.

3. У християнському культі за посередництвом символів постає міфологічна реальність: долається земна просторово-часова скінченність, сакральна та профанна реальність поєднуються, внаслідок чого людина долучається до "Божественної реальності". Відтак, конкретно-історичні події виділяються із течії профанного часу і увічнюються, що відповідає культовій функціональності архаїчних ритуалів. Водночас визначено нові виміри трансформації сприйняття християнською свідомістю простору та часу. Символіка часу в християнському культі отримує лінійну есхатологічну

спрямованість. Час постає як історія спасіння людства, наповнюється почуттями надії та оптимізму. Тому людина вже не повинна ухилитися від часу, заперечувати чи знищувати його, як це мало місце в архаїчних ритуалах святкування нового року. Для реалізації божественного плану християнські настанови вимагають активного входження людини в час. У сприйнятті міфологічної символіки простору втрачається характерна для міфів Близького Сходу статика світобудови, святість місця поступається перед святістю дії. Таким чином, міфологічна символіка отримує нову смислову єдність у структурі християнської культової традиції.

4. Міфологічна основа християнського культу яскраво виражена в евхаристійному ритуалі, який втілює архетипічну за своїм походженням ідею самопожертви як символічного обміну між різними рівнями буття. Але сама ідея принесення Богом в жертву самого себе постає в християнстві абсолютно по-новому. Христос приносить себе в жертву добровільно. Людина отримує можливість свідомого й вільного входження у "простір тяжіння" символіки жертвоприношення. Таким чином, християнство набуває яскраво вираженого етичного забарвлення.

5. В умовах мультикультуралізму та інформаційно-технологічної революції посилюється релятивістське ставлення до традиційних цінностей. Це змінює відношення до місця й ролі релігійного культу в житті людини. Концепція деміфологізації християнства, запропонована окремими протестантськими теологами (Р. Бультман, Д. Бонхоффер, Дж. Кемпбелл), сумнівна щодо вирішення проблеми актуалізації християнського віровчення в сучасному світі, оскільки послаблює силу його впливу. Втрата християнством культової функції символічного й міфологізованого осягнення трансцендентного позбавить його життєздатності й перетворить у нежиттєздатну теологічну систему, адже символічне осягнення й освоєння світу є антропологічно константною сутністю людини, що обумовлено здатністю символу бути виразником загальнолюдського архе. На відміну від протестантизму, православна та католицька традиції усвідомлюють значущість традиційної символіки й намагаються її актуалізувати у різноманітних культових практиках.

6. Функціональна криза сучасної "картини світу" ставить завдання використання традиційної християнської символіки як інструменту гармонізації людського буття, оскільки вона містить у собі тисячолітній досвід історичного розвитку та актуальні для сьогодення смисли. Символіка християнського культу, вкорінена в духовній реальності, зберігає свій етико-естетичний потенціал. Гармонізації відносин людини і світу загрожують симулякри, символічні за формою, але без онтологічної сутності знаки. Міфологічні витoki християнських символів спрямовують до архетипічної основи, яка підказує необхідні відповіді на складні питання сучасного життя. Цивілізація, що втрачає розуміння традиційної сутності символу, як наріжного каменю її фундаменту, втрачає основу свого подальшого розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Марковський Б. В. Міф та генеза толерантності / Б. В. Марковський // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка / Гол. ред. П. Ю. Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Випуск 40. – С. 41 – 44.
2. Марковський Б. В. Феноменологія образу Матері Божої Бердичівської / Броніслав Марковський // Українська полоністика. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Випуск 5. – С. 52 – 61.
3. Марковський Б. В. Міфологічні основи сприйняття часу в християнській традиції / Б. В. Марковський // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 72. – С. 178 – 179.
4. Марковський Б. В. Міфологічні основи сприйняття простору в християнській традиції / Б. В. Марковський // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 92. – С. 198 – 210.
5. Марковський Б. В. Християнська традиція та міфологічна символіка провини й жертви / Броніслав Марковський // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – №1 – 2. – 2010. – С. 97 – 99.
6. Марковський Б. В. Міфо-релігійний символ та проблема самоідентифікації особистості / Броніслав Марковський // Наукові записки. Серія "Філософія". – Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія". – 2010. – Випуск 6. – С. 205 – 212.

II. Статті та тези в інших виданнях:

7. Марковський Б. В. До питання становлення і розвитку основ релігійної толерантності / Марковський Броніслав Володимирович // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: "Матеріали засідання круглого столу" від 29 травня 2007 р. / за заг. ред. П. Ю. Сауха. – Житомир, 2007 : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – С. 83 – 86.
8. Марковський Б. В. Філософська феноменологія в творчості Джозефа Конрада / Б. В. Марковський // Бердичівська земля в плині часу: Матеріали міжнародної краєзнавчої конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження класика англійської літератури Джозефа Конрада / Голов. ред. М. Ю. Костиця. – У 2-х т. – Т.1. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 80 – 84.
9. Марковський Б. В. Міфологічний архетип всеєдності та впорядкованості всесвіту як один із чинників становлення Болонської системи освіти / Б. В. Марковський // Проблеми формування конкурентоспроможних фахівців в умовах впровадження Болонської системи : Збірник наукових робіт Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир, 2008. – С. 118 – 122.

10. Марковський Б. В. Деміфологізація християнства Р. Бультмана в контексті проблеми співвідношення міфу та релігії / Броніслав Марковський // Матеріали Волинської історико-краєзнавчої конференції 21–22 листопада 2008 року (студентсько-аспірантська секція). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 76 – 77.
11. Марковський Б. В. Феноменологія та проблема толерантності в дослідженні релігійного феномену / Броніслав Марковський // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : II Міжнародна науково-теоретична конференція (17 грудня 2009 року): зб. матеріалів / За заг. ред. Сауха П.Ю. – Житомир : Вид-во центр ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 159 – 162.
12. Марковський Б. В. Християнська експлікація давніх міфологічних символів / Марковський Б. В. // Концепт реальності у філософії, літературі й науці: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (Суми, 24 – 25 лютого 2011 року) / редкол. : проф. В. М. Вандишев, доц. А. Є. Лебідь. – Суми : СДУ, 2011. – С. 91 – 92.

АНОТАЦІЯ

Марковський Б. В. Міфологічні символи та трансформація їх сприйняття у християнській культовій традиції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2013.

Дисертація є філософсько-релігієзнавчим дослідженням особливостей трансформації міфологічних символів у християнському культі. Аналіз особливостей сприйняття часу і простору в християнській культовій традиції виявив характерну для міфологічної свідомості неоднорідність та ієрархічність їх бачення. Поряд з цим встановлено, що в процесі трансформації символіки часу та простору відбувся перехід від циклічної моделі часу до лінійної та послабилася залежність святості дії від святості місця.

На прикладах феноменологічних описів сприйняття сакральних виявів у природі обґрунтовано, що конкретно-чуттєва образність сприйняття міфологічної символіки є характерною як для архаїчної релігійної свідомості, так і для свідомості християнської. Але, на відміну від пантеїзму архаїчних вірувань, у християнстві немає неподільної єдності людини й природи.

Досліджено міфологічну основу символіки жертвоприношення в християнській Літургії та визначено в ній принципово нове явище – подолання сприйняття ритуалу жертви як фатальної даності.

Ключові слова: жертвоприношення як символічний обмін, міфологічний символ, сакральне, профанне, міфологічність сприйняття простору та часу, симулякр.

АНОТАЦИЯ

Марковский Б. В. Мифологические символы и трансформация их восприятия в христианской культовой традиции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франка. – Житомир, 2013.

Диссертация является философско-религиоведческим исследованием особенностей восприятия и трансформации мифологических символов в христианской культовой традиции.

В работе раскрывается процесс синтеза мифологической символики религиозных традиций Ближнего Востока и Средиземноморья с основами христианского вероучения. Произведен анализ трансформации восприятия мифологической символики в процессе становления христианского самосознания. В центре внимания исследования была мифологическая функциональность религиозного символа. Исследование осуществлялось в контексте особенностей восприятия времени и пространства, в результате чего были определены характерные для мифологического сознания неоднородность и иерархичность восприятия времени и пространства. Определено, что в процессе трансформации восприятия мифологических символов происходил переход от циклической модели времени к линейной, время получало эсхатологическую направленность, восприятие времени становилось оптимистическим, ослабевала зависимость святости действия от святости места. Показано, что символика числа, сохраняя мифологическую структуру, получила новое толкование в соответствии с христианской догматикой.

На примерах феноменологического описания сакральных проявлений символики света, камня, воды, дерева, слова и имени определено, что мифологическая конкретно-чувственная образность восприятия религиозных символов характерна как для архаического религиозного сознания, так и для сознания христианского. В отличие от пантеизма архаических верований, христианство раскрывает идею Бога как запредельного начала. В христианской картине мира нет характерного для античности нераздельного единства человека и космоса. Человеческий дух в христианстве рассматривается как качественно особенный. Христианская символика отражает связь человека с запредельным Богом, в то время как языческая символика направлена на слияние человека с Космосом, который сам по себе содержит богов.

Определено мифологическое основание символики жертвоприношения в христианской Литургии и указаны в ней принципиально новые черты, а именно: преодоление восприятия религиозных символов как фатальной данности, свободное и осознанное вхождение человека "пространство притяжения" символа.

Произведен критический анализ концепции демифологизации христианства таких протестантских теологов как Р. Бультман, Д. Бонхоффер, Дж. Кэмпбелл. Определено, что их попытки "очистить" христианскую религию

ослабят ее влияние на обыденное общественное сознание. Установлена значимость традиционной мифологической сущности религиозного символа для улучшения духовного самоощущения человека в условиях таких вызовов современного мира как глобализация, мультикультурализм и информационно-технологическая революция. Обосновано, что подмена символа симулякром создает условия для манипуляции сознания человека, как в общественной, так и религиозной жизни.

Доказано, что понимание особенностей мифологической функциональности христианской символики поможет в осмыслении вопросов влияния христианства на развитие этнокультурной, социально-экономической и политико-идеологической сфер современного украинского общества.

Ключевые слова: жертвоприношение как символический обмен, мифологический символ, сакральное, профанное, мифологичность восприятия пространства и времени, симулякр, трансформация восприятия символа.

SUMMARY

Markovskyi B. V. Mythological symbols and the transformation of their perception in Christian cult tradition. – Manuscript.

Thesis for scientific degree of Ph D by specialty 09.00.11 – Study of Religion – I. Franko Zhytomyr State University. – Zhytomyr, 2013.

The thesis is philosophical and religious research of peculiarities of the mythological symbols transformation in the Christian cult tradition. The research of the peculiarities of perception of time and space in the Christian cult tradition revealed their dissimilarity and hierarchy so typical for the mythical consciousness. Besides it was determined that during the process of transformation time and space symbols the transition from the cyclical time model to the linear one took place as well weakened the dependence of the sanctity in action on the sanctity of the place.

The examples of phenomenological descriptions of perception of sacral manifestations exhibit that concrete and sensual imagery of perception of the mythological symbols is typical for archaic religious consciousness as well as for Christian one. But unlike the pantheism of religious beliefs, there is no indivisible unanimity of man and nature in Christianity.

The author established the mythological basis in the symbolism of sacrifice in the Christian liturgy and determined substantially new feature of it, namely the overcoming in the perception of sacrifice ritual as fatal necessity.

Key words: sacrifice as a symbolic interchange, mythological symbol, sacramental, profane, mythical perception of space and time, simulacrum.